

ДАВНІ УКРАЇНСЬКІ ПОЕТИКИ ЯК ЗНАК ЛІТЕРАТУРНОГО САМОУСВІДОМЛЕННЯ

Стаття є витягом з доповіді, яку було прочитано в університеті Києво-Могилянська академія 2002 р. Вона присвячена питанню відносин між старим київським «схоластизмом» у курсах теорії поезії і тенденціями у європейській та частково східній літературно-теоретичній думці. Йдеться про перші українські поетики професорів Києво-Могилянської академії Митрофана Довгалевського та Феофана Прокоповича.

Ключові слова: історія теорії літератури, шкільні поетики, схоластизм, Прокопович.

Ясна річ, мовця проймає бентега, коли думає він про те, що понад триста років тому отут, у Києві та ще й на Подолі, більше того — на терені оцьому, може, навіть десь на цьому місці, в цих класах професорів Могилянки викладали спудеям ПОЕТИКУ як одну з фундаментально-обов'язкових дисциплін повного академічного курсу високих наук. Цілком можливо, бентега пройняла б і тих колишніх професорів, коли б дізналися вони, що їхні латиномовні рукописи поетик через 300 р. видаються в перекладах українською («Сад поетичний» Митрофана Довгалевського, К., 1973), російською (поетика Ф. Прокоповича, М.-Л., 1961) мовами, що привертають вони увагу дослідників, задаючи їм, дослідникам, дуже непрості питання на предмет не тільки змісту, обсягу й характеру трактованого в тих поетиках матеріалу, а і, вважай, філософії поетичної творчості, філософії, котру збагнути й усвідомити часом не під силу і сучасному дослідникові, що пережив Гегеля і Канта, Маркса і... Маркеса, тощо.

Відомо, що українські шкільні поетики (таке за ними ймення закріпилося) — а збереглися вони у низці латиномовних манускриптів — уже мають свою досить помітну літературознавчу історію, але вона до щойно згаданої «філософії» явища по суті не дійшла. Хіба що дісталася таких питань, як його, явища, внутрішня сутність, зведена дещо поспішно до схоластичності, а також до того, наскільки помітним чи результативним був вплив теоретичних настанов шкільної науки на творчу практику (зі схоластиком це теж пов'язане) та, з другого боку, на формування т.зв. псевдокласицизму — уже не так в українському письменстві, як у російській літературі дещо пізніших часів. Обидві ці проблеми і сьогодні назвати закритими важко, тим більше, що, напр., і схоластика в науковому трактуванні, можна сказати, втратила негативне оцінне значування («суха, мертва наука, бажовідство» — у подачі хоча б «Словника іншомовних слів», К., 1974. — С. 648) та закономірно набрала ширшого змісту — світоглядно-філософського, принаймні коли йдеться про «свій» її час.

Інша річ — нормативність, котра, ясна річ, зрідні схоластиці в кореневому значенні слова «школа». Тут у наших давніх поетиках доста відповідних свідчень — від віршованого рядка починаючи і до питань морально-етичних на взірець Прокоповичевого: «Не все, що відбувається, слід показувати на сцені, а дещо треба давати в розповідях дійових осіб: особливо ж усе те, що не заслуговує довіри, як мало правдоподібне або за своєю потворністю й ганебністю не достойне глядацьких очей» [3, с. 435].

Доречі, в твердженні цьому «світиться» Гораций з його «Посланням до Пізонів», а відтак «світиться» цілий стиль теоретико-нормативної думки Середньовіччя, однаково чи це буде «Нова поетика» англійця за походженням Гальфріда Вінсальвського (поч. XIII ст.) і його рекомендації, напр., щодо правил опису красуні [2], чи... середньоазійський або іранський трактат про поезику Вахіда Табрізі «Джам' і мухтасар» (початок XV ст.), де подається наука про риму як чи не найперший знак поезії. «І всяк, хто знатиме науку про риму в даному обсязі, — як пише автор наприкінці своєї праці, — него задовольниться», хіба що з неодмінним додатком: «а Аллах знає краще» [6, с. 86]. Іде, крім науки про риму, досить взірців, що можуть слугувати канonom, як-от:

Лицом ты — светлое солнце, локонами ты — мускусы и амбра,

Посмеху ты — успокоение духа, поподмигиваниям ты — беда для души [6, с. 66].

«Учення про аруз, — пише про цитовану працю автор російськомовної передмови до неї А.Є.Бертельс, — а разом з ним учення про риму та поетичні фігури дуже рано зажили викінчених форм, стали канonom, який протягом віків повторювався багатьма авторами. Основні правила вірша заучувалися поряд з граматикою з дитинства, і ніхто не подумував про те, щоб вийти за їх рамки, оскільки це вважалося б неграмотністю» [1, с. 10].

На іншому краї Євразії, в Києві та ще й на Подолі, теоретико-поетичні догмати не були вже такими жорсткими, і в трактаті Феофана Прокоповича, наприклад, можна прочитати таке: «Елегія не має ніяких жорстко встановлених правилom частин, хіба що поет обере їх на власний розсуд...» [3, с. 439]. Або в ученні про дотепність епіграми з її несподіванками в розв'язках: «Звідки черпати подібного роду завершення (кінцівки твору. — Г.С.) — певного правила немає; джерелом їх у кожного поета є його щаслива обдарованість. Тим-то це антономатично називається кмітливістю, через розвиненість такого роду мислення або вигадки» [3, с. 447].

Звичайно, Аллах знає краще, за арабським ритуалом кажучи, але певні «вольності» давніх українських поетик, випадки відступництва від чіткого правила, від канону чи й догми зовсім не знімають питання про їхню схоластичність як концепцію, як філософію творчості, як світоглядну властивість чи, точніше, характеристику [5]. Справді, шкільне побутування і вжиток науки віршування мимоволі схематизували її і не раз сприяли трохи чи не пошесті на віршогонство. Той же Ф.Прокопович у листі до Я.А.Маркевича, генерального підскарб'я, пише про періодичні моди-захоплення дилетантів від науки, від філософії, теології тощо. «Згодом, — як свідчить він, — прийшла інша хвороба. Всі почали віршувати до нудоти. Від цього зла найбільше потерпіла нова академія (очевидно ж Києво-Могилянська. — Г.С.). Як тобі відомо, вже вся країна заражена цим блудом (per concupium). Ця хвороба поширювалась ще донедавна. І ось тепер, як бачиш, усі хворіємо теологією» [4, с. 220].

Про теологію, ясна річ, краще промовчати, що ж до поезії та поетики (в теоретичних параметрах), то порівнювати їх доводиться з віяннями тодішньої епохи, коли творились вони і були фактом та фактором, чие ідентичне розуміння істотно для поцінування їх в історичній конкретності та локально-географічному (хотілося б сказати — національному, але ранувато) значенні. І тут немає, як кажуть, іншої ради, як ставити «схоластику» давніх українських поетик у контекст європейського, а може, і євроазійського оточення, розглядати їх чи її, схоластику, як природний спосіб розуміння і трактування речей, зокрема творчо-поетичних. Тобто мова мусить іти про світоглядну

роль схоластики, про самоусвідомлення творців її, про, по-теперішньому кажучи, концепцію поезії і творчості в історично-конкретних умовах часу.

Звичайно, це ще питання, наскільки усвідомленими були «стратегічні» принципи творення літератури тодішньої. Тільки теперішній історик вільніше чується в поцінуванні витоків та наслідків цієї «стратегії». Емпірик-бука ще має досить роботи з перекладом текстів із латини, їх зіставленням із джерелами та межи собою, з обсягом і способом-стилем трактування тих чи інших теоретичних понять і категорій. Ця робота безсумнівно потрібна. Вона, окрім іншого, ще й украй необхідна. Бо текстуальне вивчення рукописних поетик, читаних в Академії Могилянській упродовж трох чи не ста років, то ще — завдання, можна сказати, домашня робота на завтра.

Інша річ — усвідомлення їх як факту історії української літератури, нашої літературно-теоретичної думки в контексті чи на фоні європейському, а з іншого боку, -як фактора процесу становлення української літератури наступних сторіч, де виникне згодом і феномен бароко (хто знає, чи не провокували «вольності» теорії всупереч канонам творчості, які помічаємо хоча б і в трактаті Ф.Прокоповича, виникнення цього феномена), і конфлікту між дидактичністю й розважальними інтенціями поезії, між нормою як каноном і волею творця, навченого в академічному класі, відступати від норми й прямувати до того, що пізніше стане українською літературою нового часу.

Українська література нового, найновішого часу, тобто нашого сьогодні. . .

До давніх шкільних поетик відстань її величезна, однак при бажанні якісь асоціації тут можна впізнати, тільки що назви вони тепер прибирають інакші. Наприклад, виховна роль художнього слова, етичні рамки зображуваного, заангажованість типу партійності? Здається, все те в минулому. Про мовні норми-правила, з розділових знаків (точніше — без них) у вірші починаючи, годі й говорити. А проблему латини в літературній старовині займає російськомовна реальність. . . і т. ін. Або, як казав у «Новій поетиці» вже згаданий Гальфід Вінсальвський ще сім століть тому:

*Дважды одно не тверди. Тому, кто учен и разумен,
В сказанном ясно и то, что не сказано.*

1. *Бертельс А.Е.* Предисловие / Вахид Табризи. Джам'-и мухтасар: Трактат о поэтике. Критич. текст, перевод и прим. А.Е.Бертельса. — М., 1959.
2. Див.: История всемирной литературы. Т. II. — М., 1984. — С. 402, 491, 511.
3. *Прокопович Феофан.* Соч.. Под ред. И.П.Еремина. — М.-Л., 1961.
4. *Прокопович Феофан.* Філософські тв.: У 3 т. — Т. III, К., 1981.
5. Див.: *Сивокінь Г.* «Схоластика» Феофана Прокоповича / Сивокінь Григорій. Давні українські поетики. Вид. 2-е. — Харків, 2001.
6. *Вахид Табризи Джам'-и мухтасар.* Трактат о поэтике. — М., 1959.

Summary

The article is витягом з доповіді, яку було прочитано в університеті Києво-Могилянська академія 2002 р. The article is devoted to the question of relations between old Kyiv "scholasticism" in courses of the theory of poetry and tendencies in European and partially Eastern literary-theoretical thought. The speech goes about first Ukrainian poetics the professors Kyjevo-Mogył'anska of academy Mytrophan Dovgalev's'kyj and Feophan Prokopovych.

Key words: history of theory literary, the school poetics, scholasticism, Prokopovych.

Стаття надійшла до редколегії 23.10.2006